

Петро Пашенко,

аспірант кафедри державно-правових
і гуманітарних наук

Навчально-наукового інституту Таврійського
національного університету імені В.І. Вернадського

ORCID: 0009-0003-8356-4185

DOI <https://doi.org/10.32782/2306-9082/2025-58-6>

УДК 342.92

Декриміналізація дисциплінарних правопорушень як основа боротьби з правовим нігілізмом

У контексті повномасштабного збройного конфлікту, який триває на території України з 2022 року, військова дисципліна та військові правопорушення у сучасних умовах воєнного стану в Україні набувають особливої теоретичної та практичної значущості. Відповідно до статті 65 Конституції України «захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України» [1]. Сумлінне несення служби та дотримання військової дисципліни є невід'ємною складовою забезпечення обороноздатності держави [2]. Нажаль, в сучасній українській армії наявні прояви порушення військової дисципліни у вигляді самовільного залишення військової частини (СЗЧ), що набуло надзвичайної актуальності в умовах воєнного стану. Низький рівень організації внутрішнього контролю, прояви правового нігілізму серед особового складу, а також залишки «радянщини» серед командирів, призводять до зниження боєздатності військових формувань та загрожують

ефективності виконання бойових завдань. У межах даного дослідження проаналізовано вплив правового нігілізму на ефективність реалізації принципу невідворотності покарання у військовій сфері. Розкрито ключові чинники, що зумовлюють неефективність реагування на дисциплінарні порушення, а також обґрунтовано необхідність вдосконалення правових та організаційних механізмів притягнення військовослужбовців до відповідальності із забезпеченням балансу між дисципліною, справедливістю та правовими гарантіями.

З огляду на поширеність та неоднозначність правового статусу осіб, які вчинили дисциплінарні правопорушення у вигляді СЗЧ, постає необхідність наукового аналізу підстав і правових механізмів декриміналізації певних дисциплінарних правопорушень як інструменту подолання правового нігілізму в армійському середовищі.

Питання відповідальності за СЗЧ, як прояву правового нігілізму вивчалось у працях українських

правознавців, зокрема І. Коропатник [3], С. Пасіка [4], С. Петкова [5], які досліджували особливості дисциплінарної та кримінальної відповідальності військовослужбовців, функціонування дисциплінарного статуту, а також динаміку правового регулювання у період воєнного стану. Теоретично-правові думки таких вчених як І. Копотун І. М. [6], О. Джус [7], Микитюк М. А. [8] стали основою для здійснення подальшого наукового пошуку, оскільки існування правового нігілізму в армії України негативно впливають на її міцність та обороноздатність, прояви «радянщини» руйнують довіру до командирів та стають серед інших чинників негативним підґрунтям для вчинення дисциплінарних правопорушень з боку військовослужбовців. В умовах зростаючої кількості випадків самовільного залишення частин, комплексне наукове осмислення самої ідеї декриміналізації таких дисциплінарних правопорушень як форми соціально-правового компромісу залишається недостатньо опрацьованим.

Метою даної статті є визначення доцільності та правової обґрунтованості декриміналізації діянь, які в умовах мирного часу кваліфікувалися б як адміністративні [9] та кримінальні [10] правопорушення, проте в умовах воєнного стану набувають специфіки, що обумовлює доцільність їх правового перегляду. Завдання полягає у з'ясуванні: чи сприяє декриміналізація СЗЧ поверненню військовослужбовців до лав Збройних Сил України (ЗСУ), чи вона навпаки створює передумови для зростання правового нігілізму.

У процесі дослідження проблематики декриміналізації дисциплінарних правопорушень, зокрема самовільного залишення військової частини (СЗЧ), як прояву правового нігілізму у військовому середовищі, було використано сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів.

До них належать методи аналізу, синтезу, а також формально-юридичний метод. Застосування зазначених підходів дозволило здійснити ґрунтовний аналіз законодавчих норм, які регулюють проходження військової служби в умовах воєнного стану [11], розкрити їхній зміст та виявити колізії, що сприяють виникненню правового нігілізму як серед військовослужбовців, так і з боку командирського складу.

Методологічна база дослідження охоплює нормативно-правові акти національного законодавства України, окремі міжнародні акти у сфері прав людини, а також правові позиції, що стосуються соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей у період воєнного стану. Особливу увагу приділено аналізу позитивних і негативних зобов'язань держави в контексті реалізації принципу верховенства права та збереження військової дисципліни.

Досягнення мети дослідження передбачало вирішення низки науково-практичних завдань, зокрема: характеристику форм прояву правового нігілізму серед військовослужбовців та командирів; з'ясування впливу залишкових радянських управлінських підходів на сучасне військове середовище; обґрунтування юридичної природи декриміналізації як інструменту зміцнення правової культури у військах; визначення способів гармонізації адміністративно-правового регулювання дисциплінарної відповідальності з гарантіями соціального захисту в умовах обмеження прав під час воєнного стану [12].

Дисциплінарні правопорушення військовослужбовців, доцільно розглядати як прояви правового нігілізму. Для повноти розуміння цього явища є сенс визначити що саме розуміється під цим поняттям. Правовий нігілізм — це стійкий деформаційний стан правосвідомості індивіда, соціальної групи або суспільства загалом,

що виявляється у свідомому запереченні цінності права як соціального регулятора, ігноруванні вимог законодавства, зневажливому ставленні до принципів законності, правопорядку, а також правових традицій. Такий стан не є результатом злочинного наміру, однак може обумовлювати або супроводжувати правопорушення, зокрема злочини, у результаті руйнування легітимності права у свідомості особи чи колективу.

Правовий нігілізм також можна розглядати як форму суспільно-правової думки, що активізується у кризові періоди розвитку державності, коли правові норми втрачають довіру з боку населення. Індивід не лише заперечує чинні правові настанови, а й не пропонує конструктивної альтернативи правовому порядку, що призводить до гальмування правового прогресу, підризу авторитету правової системи, зменшення ефективності правозастосовної практики та зростання правового релятивізму.

Таким чином, правовий нігілізм слід тлумачити як соціально-психологічне й ідеологічне явище, що деформує правосвідомість та підриває основи правової культури в суспільстві, будучи небезпечним чинником для правопорядку, правового виховання та стабільності правової держави. В умовах воєнного стану наведені питання тільки загострилися, поглибилися та потребують негайного вирішення.

Верховною Радою України 30 квітня 2025 року прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку проходження військової служби окремими категоріями військовослужбовців під час дії воєнного стану» [13], який встановлює новий підхід до осіб, які вперше самовільно залишили місце служби. Цим Законом таким військовослужбовцям надана можливість добровільного повернення до військової частини без настання кримінальної

відповідальності, за умови своєчасного повідомлення уповноважених органів. Нова практика стала реакцією на масштаб явища: наявність понад 35 000 кримінальних проваджень, відкритих лише за перший квартал 2024 року, свідчать про системну кризу у сфері військової дисципліни. Доцільно розглядати дисциплінарне правопорушення військовослужбовця як прояв правового нігілізму, оскільки в цьому контексті є зрозумілими методи подолання цього явища.

Наведені зміни до законодавства є важливим кроком у напрямі вдосконалення правового регулювання механізмів повернення військовослужбовців, які самовільно залишили військові частини, саме впровадження спрощеної процедури поновлення на військовій службі. Цей механізм передбачає можливість добровільного прибуття таких осіб до визначених органів військового управління або батальйонів резерву з метою висловлення готовності до продовження проходження служби. У разі реалізації такого наміру протягом 72 годин поновлюється дія контракту, військова служба вважається такою, що продовжується, а також відновлюються грошове, продовольче, речове та інші види забезпечення, передбачені чинним законодавством, включно з пільгами та соціальними гарантіями [14].

Наявність кримінального провадження не є безумовною перешкодою для поновлення служби – рішення щодо можливості подальшого проходження військової служби ухвалюється командиром військової частини. Спрощений порядок застосовується до військовослужбовців, які самовільно залишили місце служби до 10 травня 2025 року, а також тих, чия служба на момент звернення була призупинена, за умови добровільного прибуття до 30 серпня 2025 року.

Реалізація механізму можлива через особисте звернення до органів Військової служби правопорядку ЗСУ або через цифровий додаток «Армія+». Останній забезпечує автоматизований розгляд рапорту та дозволяє оперативно організувати подальше направлення до відповідного батальйону резерву.

Особам, щодо яких відкрито кримінальне провадження, але які добровільно повертаються до лав війська, надається можливість звільнення від кримінальної відповідальності за умови дотримання вимог, визначених законодавством. Передбачено спрощену процедуру отримання письмової згоди командира, а також подання відповідного клопотання до органів досудового розслідування чи суду. З метою оперативності в батальйонах резерву запроваджено практику дистанційного (онлайн) розгляду таких справ у судовому порядку.

Окремі норми чинного законодавства уточнюють, що протягом терміну відсутності на службі особа не користується правом на забезпечення та соціальні гарантії, а відповідний період не зараховується до вислуги років. Також обмежуються права членів сім'ї такої особи на соціальні пільги до моменту її повернення на військову службу [15].

На думку фахівців, причинно-наслідковий зв'язок між СЗЧ та станом психологічної і фізичної втоми особового складу є очевидним. У ситуації, коли окремі підрозділи не мають ротаций, а строки служби не визначені, зростає ризик деморалізації. Брак ефективної системи переведення між підрозділами, відсутність належної психологічної допомоги, а також конфлікти з командуванням створюють передумови для ухилення від виконання військового обов'язку [16].

Правовий нігілізм у військовому середовищі можна виділити як фактор порушення дисципліни. Однею з ключових причин зростання

кількості випадків самовільного залишення військової частини є саме правовий нігілізм, що виявляється як серед військовослужбовців рядового складу, так і серед командирського корпусу. Йдеться про ситуацію, коли і підлеглі, і керівники демонструють зневажливе ставлення до чинного законодавства, військових статутів, а також до основних принципів верховенства права.

З боку військовослужбовців правовий нігілізм проявляється в таких формах, як невиконання наказів, самовільне залишення позицій, ухилення від виконання обов'язків під виглядом відпустки, лікарняного чи переміщення до іншого місця несення служби. Часто це є наслідком демотивації, втрати довіри до командирів, відчуття несправедливості у ставленні до себе, зневіри у законності наказів, що віддаються. В окремих випадках йдеться про глибоке розчарування в державі та відсутність віри в те, що військова служба ґрунтується на взаємній відповідальності держави і воїна.

З іншого боку, командири нерідко самі демонструють приклади правового нігілізму, ігноруючи законні вимоги, не забезпечуючи належні умови служби, наражаючи підлеглих на зайву небезпеку або не забезпечуючи їх ротацию. Такі прояви включають видачу наказів, які суперечать бойовій доцільності, приховування втрат, формальне проведення ротаций, порушення строків відпусток, затягування з оформленням документів для переведення. Усе це створює атмосферу зневаги до права як такого.

Наслідком такого ставлення стає розмивання принципів субординації та службової дисципліни. Відсутність ефективного механізму реагування на незаконні або неадекватні дії командирів призводить до відчуття безкарності, як серед керівного складу, так і серед підлеглих. Відтак дисциплінарне правопорушення у вигляді СЗЧ

стає своєрідною формою протесту, крайнього засобу самозахисту або способом уникнення небезпеки.

Не менш важливою причиною такого стану речей є залишки радянської правової та управлінської культури, що досі зберігаються в структурі українського війська. Йдеться, зокрема, про авторитаризм у командванні, командно-адміністративну модель управління, недовіру до правових механізмів захисту прав військовослужбовця, а також відсутність внутрішніх інститутів, які забезпечують справедливий розгляд скарг та конфліктів [17].

Прояви «радянщини» також включають зневагу до індивідуального підходу у підготовці та розподілі особового складу, шаблонне прийняття рішень «згори», бюрократизацію процедур переведення, доступу до медичної чи психологічної допомоги. Усе це сприяє глибокій деморалізації, яка й штовхає військовослужбовців до СЗЧ.

Подолання правового нігілізму у ЗСУ має здійснюватися комплексно: шляхом формування відповідальної правової культури, патріотичного виховання, вдосконалення підготовки командирів, забезпечення внутрішнього контролю за дотриманням законності, створення дієвих механізмів зворотного зв'язку, а також демонтажу залишків радянської моделі управління [18]. Велике значення має підвищення правопросвітницької діяльності та правової культури в армії та суспільстві в цілому.

Вирішення зазначених проблем можливе лише за умов, коли кожен військовослужбовець відчуватиме свою правову захищеність, а командир – усвідомлюватиме межі своїх повноважень та відповідальності перед законом і підлеглими.

Запровадження механізму декриміналізації дисциплінарних проступків в умовах воєнного стану має двоїстий

ефект. З одного боку, воно дозволяє врятувати кадровий потенціал Збройних Сил України, стимулює повернення на службу тих, хто оступився, але готовий виконувати бойові завдання. З іншого боку – створює ризики зростання правового нігілізму, коли військовослужбовці можуть почати сприймати порушення військової дисципліни як допустиме явище, що не спричиняє серйозних наслідків.

Аналіз норм Закону № 4392-ІХ засвідчує, що держава запроваджує певну модель «умовного прощення», яка заохочує добровільне повернення. Водночас у законі закладено й елементи стримування: обмеження соціальних гарантій та нарахувань під час відсутності, можливість поновлення забезпечення лише після фактичного повернення до служби. Це дозволяє зберігати баланс між принципами гуманізму та принципами військової дисципліни.

Таким чином, декриміналізація СЗЧ як поодинокого випадку в умовах війни не повинна розцінюватися як легалізація безвідповідальності. Йдеться про правовий інструмент, який за певних умов дозволяє врахувати людський фактор, забезпечити повернення особового складу та знизити соціальну напругу. Водночас таке явище потребує подальшої правової регламентації, створення незалежного інституту військового омбудсмена, а також вдосконалення системи підготовки командирського складу для запобігання конфліктам, що призводять до СЗЧ.

Декриміналізація окремих дисциплінарних правопорушень, зокрема самовільного залишення військової частини, за умови чіткого визначення механізмів повернення до служби, виступає ефективним засобом державної політики в умовах воєнного часу. Такий підхід сприяє подоланню правового нігілізму, відновленню кадрового потенціалу Збройних Сил та зміцненню довіри військовослужбовців

до держави. Перспективним напрямом подальших наукових пошуків є вдосконалення чинного законодавства шляхом декриміналізації всіх військових дисциплінарних правопорушень з їх подальшим перенесенням до Дисциплінарного статуту, який має передбачати відповідні види дисциплінарної

відповідальності. Водночас, доцільним є формування системи альтернативних заходів виховання та відповідальності у сфері військової дисципліни, зокрема запровадження інституту фінансової відповідальності у вигляді штрафних санкцій за порушення дисциплінарних норм в ЗСУ.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Закон України 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 10.03.2024).
2. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24.03.1999 № 551-XIV : станом на 9 серпня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-14#Text> (дата звернення: 09.03.2025).
3. Правовий режим воєнного стану в Україні: юридична суть правового режиму воєнного стану; обмеження основних прав і свобод людини під час дії воєнного стану; нормативна база та пов'язані нормативні акти; актуальна судова практика. / Укл. : Бесчастний В. М., Джус О. А., Комісаров О. Г., Коропатнік І. М., Лошицький М. В., Микитюк М. А., Петков С. В., Скриньковський Р. М., Шамрай Б. М. / За заг. ред. Шамрая Б. М. Київ : ВД «Професіонал», 2025. 468 с.
4. Захист прав військовослужбовців та членів їх сімей: навч.-практ. посіб. Укл.: Беспалько А. О., Джус О. А., Ковальський В. С., Макарова Т. П., Пасіка С. П., Петков С. В., Скриньковський Р. М., Шамрай Б. М., Юрков А. В. / за заг. ред. С. В. Петкова, Київ : Юрінком Інтер, 2024. 428 с.
5. Проведення у справах про адміністративні правопорушення. Навчальний посібник. Під заг. ред. Петкова С. В. Боднарчук О. Г., Бортняк В. А., Бортняк К. В., Грицай Т. Г., Добрянська Н. В., Золотарьова М. К., Петков С. В., Скриньковський Р. М. Київ : КНТ, 2023. 197 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Станом на 12 квітня 2024 року. Укл.: Копотун І. М., Чубенко А. Г. / За заг. ред. Стратонова В. М. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2024. 1336 с.
7. Військова юстиція в Україні: історичний аспект; міжнародний досвід; проблематика становлення та перспектив в Україні; сучасне правове регулювання; особливості та виклики воєнного стану. Укл.: Алієв Р. В., Джус О. А., Дрозд О. Ю., Журавльов Д. В., Копотун І. М., Коропатнік І. М., Курилюк Ю. Б., Микитюк М. А., Петков С. В., Скриньковський Р. М., Соболев Є. Ю., Шамрай Б. М. Київ : ВД «Професіонал», 2024. 446 с.
8. Мобілізація, військовий облік, призов: загальні питання; нормативно-правове регулювання; суб'єкти правозастосування; юридична відповідальність. / Укл. : Боднарчук О. Г., Гаврик Ю. Г., Джус О. А., Комісаров О. Г., Коропатнік І. М., Лошицький М. В., Микитюк М. А., Петков С. В., Скриньковський Р. М., Шамрай Б. М. / За заг. ред. Шамрая Б. М. Київ : ВД «Професіонал», 2025. 554 с.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X : станом на 1 лютого 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 09.03.2025).
10. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 1 лютого 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 09.03.2025).
11. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 10.05.2024).

12. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022 / Президент України. База даних «Законодавство України». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 10.05.2024).

13. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку проходження військової служби окремими категоріями військовослужбовців під час дії воєнного стану» від 30.04.2025 р. № 4392-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4392-20#Text> (дата звернення 10.05.2024).

14. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України 20 грудня 1991 року № 2011-XII / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text> (дата звернення 10.05.2024).

15. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України 25 березня 1992 року № 2232-XII / Верховна Рада України. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення 10.05.2024).

16. Петков В., Петков С. Юридична відповідальність за злочини: до питання щодо видового поділу правопорушень. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2023. 2 (54). С. 57–63.

17. Петков В., Петков С. Рекодифікація Кодексу України про адміністративні правопорушення в умовах дерадянизації українського права. *Публічне право*. 2022. № 4 (48). С. 88–94.

18. Петков С. В. Поділ правопорушення (delictum) за ступенем суспільної небезпеки на проступок (суспільно шкідливе діяння) та злочин (суспільно небезпечне діяння) в контексті реформування кримінальної юстиції. *Публічне право*. 2020. № 1. С. 72–84.

Пащенко П. М. Декриміналізація дисциплінарних правопорушень, як основа боротьби з правовим нігілізмом

У статті розглядається актуальна проблематика військової дисципліни та дисциплінарних правопорушень в умовах повномасштабного збройного конфлікту на території України, що триває з 2022 року. Досліджені зміни у сучасному законодавстві України, які дозволяють військовослужбовцям, що вперше залишили частину, повернутися до служби без кримінального переслідування. Окрему увагу приділено проблематиці правового нігілізму у військовому середовищі та обґрунтовано необхідність застосування декриміналізації як інструменту мотивації військових до повернення. Зроблено висновок про важливість балансу між дисципліною та гуманізмом у період ведення бойових дій. Одночасно наголошується, що порушення військової дисципліни, особливо самовільне залишення військової частини, набувають особливої суспільної та правової значущості, адже їх поширеність загрожує боєздатності Збройних Сил України та виконанню бойових завдань.

У статті обґрунтовується необхідність удосконалення правових та організаційних механізмів притягнення військовослужбовців до відповідальності з урахуванням балансу між дисципліною, справедливістю та правовими гарантіями. Зокрема, підкреслюється актуальність декриміналізації окремих дисциплінарних правопорушень, серед яких самовільне залишення військової частини, як одного із засобів подолання правового нігілізму в армійському середовищі. Запропоновано перенесення таких порушень із кримінально-правової сфери до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України з визначенням відповідних видів дисциплінарної відповідальності.

Також наголошується на перспективності формування системи альтернативних заходів відповідальності у військовій дисципліні, зокрема впровадження штрафних санкцій за порушення дисциплінарних норм, що сприятиме відновленню кадрового потенціалу та зміцненню довіри військовослужбовців до державних інституцій.

Висновки статті можуть слугувати підґрунтям для подальших наукових досліджень, законодавчих реформ і розвитку системи військової дисципліни в Україні.

Ключові слова: декриміналізація, самовільне залишення частини, військовослужбовці, правовий нігілізм, воєнний стан, дисциплінарне правопорушення, людиноцентристський підхід в праві, адміністративно-правова реформа, військове право.

Pashchenko P. Decriminalisation of disciplinary offences as a basis for combating legal nihilism

The article addresses the pressing issue of military discipline and disciplinary offences amid the full-scale armed conflict taking place on the territory of Ukraine since 2022. The study analyses recent amendments to Ukrainian legislation which allow military personnel who have left their unit for the first time to return to service without facing criminal prosecution. Special attention is given to the problem of legal nihilism within the military environment, and the necessity of employing decriminalisation as a motivational tool for soldiers' return is substantiated. The author concludes that maintaining a balance between discipline and humanism is crucial during wartime. At the same time, it is emphasised that breaches of military discipline, particularly unauthorised abandonment of military units, acquire heightened social and legal significance, as their widespread occurrence poses a threat to the combat readiness of the Armed Forces of Ukraine and the accomplishment of military objectives.

The article substantiates the need to improve legal and organisational mechanisms for holding military personnel accountable, taking into account the balance between discipline, justice, and legal safeguards. In particular, it underscores the relevance of decriminalising certain disciplinary offences, including unauthorised abandonment of military units, as one of the means of overcoming legal nihilism in the armed forces. The author proposes the transfer of such offences from the criminal law domain to the Disciplinary Statute of the Armed Forces of Ukraine, with the specification of appropriate types of disciplinary liability.

The article also highlights the potential of developing a system of alternative disciplinary measures, in particular the introduction of fines for breaches of disciplinary rules. Such measures are expected to facilitate the restoration of human resources and strengthen service members' trust in state institutions. The findings of the article may serve as a basis for further academic research, legislative reform, and the development of the system of military discipline in Ukraine.

Key words: decriminalisation, unauthorised abandonment of unit, military personnel, legal nihilism, martial law, disciplinary offence, human-centred approach in law, administrative and legal reform, military law.